

ISSN 2181-5291

PSIXOLOGIYA

ILMIY JURNAL

НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ

SCIENTIFIC JOURNAL

№ 1, 2022

www.psixologiyabuxdu.uz

PSIXOLOGIYA

ILMIY JURNAL * НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ

1-son 2022-yil. * Выпуск 1. 2022 год.

BOSH MUHARRIR – ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР:

BAROTOV SH. R.

Psixologiya fanlari doktori, professor.

Xalqaro Psixologiya Fanlari Akademiyasining haqiqiy a'zosi (akademigi)

Действительный член (академик) Международной Академии

Психологических Наук

TAHRIR HA'ATI – РЕДАКЦИОННАЯ

КОЛЛЕГИЯ:

XAMIDOV O.X.

Buxoro davlat universiteti rektori,
iqtisodiyot fanlari doktori, professor

QAHHOROV O.S.

BuxDU ilmiy ishlar va innovatsiyalar
bo'yicha prorektori,

iqtisodiyot fanlari doktori, dotsent

SHOUMAROV G`.B.

(Bosh muharrir o'rinbosari)

psixologiya fanlari doktori, professor

UMAROV B.M.

(Bosh muharrir o'rinbosari)

psixologiya fanlari doktori, professor

KOZLOV V.V. (Rossiya)

psixologiya fanlari doktori, professor

MALI'X S.B.(Rossiya)

psixologiya fanlari doktori, professor

KOROBAYNIKOV I.A. (Rossiya)

Psixologiya fanlari doktori, professor

KARIMOVA V.M.

psixologiya fanlari doktori, professor

SAFOYEV N.S.

psixologiya fanlari doktori, professor

BEKMURODOV M.B.

sotsiologiya fanlari doktori, professor

KADIROV U.D.

psixologiya fanlari doktori, professor

JABBOROV A.M.

psixologiya fanlari doktori, professor

NISHONOVA Z.T.

psixologiya fanlari doktori, professor

IBODULLAYEV Z.R.

tibbiyot fanlari doktori, professor

BEGMATOV A.S.

falsafa fanlari doktori, professor

HUSEYNOVA A.A.

Falsafafanlari doktori, professor

MUXAMEDOVA D.G.

psixologiya fanlari doktori, professor

RUXIYEVA X.A.

psixologiya fanlari nomzodi, professor

BAROTOVA D.SH.

psixologiya fanlari doktori, dot.

MUHARRIRLAR – РЕДАКТОРЫ:

Usmanova M.N. – psixol.fan.nom., dot.

Muxtorov E.M. – psixol.fan.nom., dot.

Raxmatova M.M. – filologiya fanlari

bo'yicha falsafa doktori (PhD), dot.

Abzalova M.K. - filologiya fanlari

doktori, professor

TEXNIK MUHARRIRLAR – TEX.

РЕДАКТОРЫ:

Ostanov Sh.Sh, Rustamov Sh.Sh.

MAS'UL KOTIB – ОТВ.

СЕКРЕТАРЬ

Sobirova D.A. Psixologiya fanlari

bo'yicha falsafa doktori (PhD).

PSYCHOLOGY

SCIENTIFIC JOURNAL

Issue 1: 2022

EDITOR-IN-CHIEF:

BAROTOV SH. R.

Doctor of Psychology, professor, the member (academician) of International Academy of Psychological Sciences

EDITORIAL BOARD:

XAMIDOV O.X.

Doctor of Economic Sciences, Professor,
the rector of Bukhara State University

QAHHOROV O.S.

The vice rector of Bukhara State
University on Scientific and innovation
Matters, Doctor of Economic Sciences,
Docent

SHOUMAROV G.B.

(Deputy editor)

Doctor of Psychology, Professor
The assistant of the editor-in-chief

UMAROV B.M.

(Deputy editor)

Doctor of Psychology, Professor
The assistant of the editor-in-chief

KOZLOV V.V.(Russia)

Doctor of Psychology, Professor

MALIKH S.B.(Russia)

Doctor of Psychology, Professor

KOROBAYNIKOV I.A. (Russia)

Doctor of Psychology, Professor

KARIMOVA V.M.

Doctor of Psychology, Professor
SAFOEV N.S.

Doctor of Psychology, Professor
BEKMURODOV M.B.

Doctor of Sociology, Professor

KADIROV U.D.

Doctor of Psychology, Professor
JABBOROV A.M.

Doctor of Psychology, Professor

NISHONOVA Z.T.

Doctor of Psychology, Professor

IBODULLAEV Z.R.

Doctor of Medical Sciences, Professor

BEGMATOV A.S.

Doctor of Philosophy, Professor

HUSEYNOVA A.A.

Doctor of Philosophy, Professor

MUXAMEDOVA D.G.

Doctor of Psychology, Professor

RUXIYEVA X.A.

Candidate of Psychology, Professor

BAROTOVA D.SH.

Doctor of Psychology, Docent

EDITORS:

Usmanova M.N. – Candidate of
Psychology, Docent

Mukhtorov E.M. – Candidate of
Psychology, Docent

Raxmatova M.M. – Doctor of
Philosophy in Philological
(PhD)., Docent

Abzalova M.K. – Doctor of Philological,
Professor

TECHNICAL EDITORS:

Ostanov Sh.Sh, Rustamov Sh.Sh.

EXECUTIVE SECRETARY

Sobirova D.A. PhD of Psychology

Мундарижа/Содержание/Contents

3	Баротов Ш.Р., Исомова Д.Қ.
	Маҳаллада оилаларга психологик хизмат кўрсатишнинг истиқболлари <i>Prospects for providing psychological services to families in the neighborhood</i>
10	Карамян М.Х.
	Человек в пространстве нравственного развития: переосмысление взглядов В.А.Токаревой <i>Man in the space of moral development: Rethinking the views of V.A. Tokareva</i>
16	Инагамова Л.У.
	Ёш раҳбарларнинг бошқарув фаолиятида стресснинг юзага келиш сабаблари ва организмга таъсири масалалари <i>Causes of stress in the management of bars and their impact on the body</i>
21	Жабборов А.М.
	Ёшларда психологик ҳимоя механизми ривожланишини белгиловчи муҳим омиллар <i>Important factors determining the development of psychological defense mechanisms in young people</i>
27	Elov Z.S.
	O'smirlik davrida shaxs xulq-atvorida kuzatiladigan reaksiyalarning psixologik ta'siri <i>Psychological effects of behavioral reactions during adolescence</i>
30	Авлиев О.У.
	Шахс камолотида социал интеллектни аниқлаш генезиси: назарий таҳлил <i>The genesis of determining social intelligence in the development of the individual: a theoretical analysis</i>
38	Усмонов Ш.А.
	Талаба ёшларнинг вербал интеллектга оид жинсий дифференциациясининг эмпирик таҳлили <i>Empirical analysis of sexual differentiation of student youth on verbal intelligence</i>
43	Усманова Э.З., Ахмедова А.Ш.
	Взаимосвязь креативности с жизнестойкостью личности у студентов <i>Interrelation between creativity and personality resilience among students</i>
49	Файзиев З.Х.
	Раҳбар шахсига хос касбий стресснинг назарий ва эмпирик талқини <i>Theoretical and empirical description of professional stress of manager</i>
54	Maqsadova M.S.
	Zamonaviy boshlang'ich sinf o'qituvchisi kasbiy tayyorgarligining psixologik xususiyatlari <i>Psychological features of professional training of modern primary school teachers</i>
58	Shukurova D.R.
	Bo'lajak tarbiyachilarda kasbiy madaniy munosabatlarni shakllantirishning pedagogik -psixologik xususiyatlari <i>Pedagogical and psychological features of the formation of professional cultural relations in future educators</i>
64	Хакимова М.Ф., Маджидова Д.А.
	Меҳрибонлик уйлари олий таълим тасарруфида <i>The orphanages are run by higher education</i>
69	Туракулов Б.Н.
	Эмоционал интеллект ва компетентлилик тушунчаларининг таълим кластери босқичлари <i>The educational cluster stages of the concepts of emotional intelligence and competence</i>
73	Абдурахманова З.Э.
	Ёшлардаги ватанпарварлик эътиқоди, ватан туйғуси миллий бирлик шаклланишининг муҳим омилли патриотическая вера в молодежи, чувство патриотизма - важный фактор в формировании национального единства <i>Patriotic belief in young people, sense of patriotism is an important factor in the formation of national unity</i>
79	Nuralieva D.M.
	Oilalarga psixologik xizmat ko'rsatishning ijtimoiy psixologik xususiyatlari

	<i>Social psychological characteristics of psychological services for divorced families</i>
83	Сафаров Д.Х.
	<i>Маркетинг психологиясида шахсларро муносабатларнинг ижтимоий-психологик жиҳатлари</i>
	<i>Socio-psychological aspects of interpersonal relationships in marketing psychology</i>
89	Холиқов У.Қ.
	<i>Шахмат ўргатиш жараёни бошлангич синф ўқувчиларнинг шахсий сифатларини шаклланишига таъсир этувчи омил сифатида</i>
	<i>The process of teaching chess as a factor influencing the formation of personal qualities of primary school students</i>
94	Турсунов Л.С.
	<i>Шахс фаровонлиги индексининг ижтимоий – психологик асослари</i>
	<i>Socio-psychological basis of the well-being index</i>
97	Саломова Г.Ш.
	<i>Межкультурная компетентность как фактор когнитивных способностей личности</i>
	<i>Intercultural Competence as a Factor of Personal Cognitive Abilities</i>
100	Избуллаева Г.В.
	<i>Дидактик асарларда ижтимоий муносабатларнинг жамият тараққиётидаги аҳамияти</i>
	<i>Didaktik asarlarda ijtimoiy munosabatlarning jamiyat taraqqiyotidagi ahamiyati</i>
106	Сагиндикова Н.Ж.
	<i>Талабалар қизлар ўқув фаолиятига масъулият хусусиятларини факторли таҳлили</i>
	<i>Factor analysis of the characteristics of student responsibility for student learning</i>
110	Якубова Г.А., Олимжоновна З.Б.
	<i>Болаларнинг психофизиологик ривожланиши</i>
	<i>Psychophysiological development of children</i>
115	Алимарданова Р.Н.
	<i>Ўзбек оилаларида ёш келин-куёв муносабатларига хос инқироз шаклланишининг ижтимоий-психологик хусусиятлари</i>
	<i>Socio-psychological features of the crisis in Uzbek families</i>
119	Ражабова Ф.П.
	<i>Хулқи оғишган вояга етмаганлар шахсининг ўзига хос индивидуал-психологик хусусиятларини эмпирик ўрганиш натижалари</i>
	<i>Results of an empirical study of individual psychological characteristics of juvenile delinquents</i>
126	Djurakulova D.F.
	<i>Ayborlik va uyat hissining ijtimoiy-psixologik jihatlari</i>
	<i>Socio-psychological aspects of guilt and shame</i>
133	Элмуродов У.Ю.
	<i>Замонавий раҳбар шахсида лидерлик қобилияти ривожланишига таъсир этувчи ижтимоий омиллар</i>
	<i>Social factors influencing the development of leadership skills in a modern leader</i>
139	Xakimova I.B.
	<i>Во'г'ча yoshi bolalarning bilish jarayonlarining o'ziga xos xususiyatlari</i>
	<i>The peculiarities of the cognitive processes of children of kindergarten age</i>
145	Маратов Т.Ф.
	<i>Шахс диний идентификацияси ва диний йўналганлигининг ижтимоий-психологик жиҳатлари</i>
	<i>Socio-psychological aspects of a person's religious identity and religious orientation</i>
150	Адилова Ш.Т.
	<i>Суицид олди хулқ-атвор шаклланишига таъсир кўрсатувчи психологик сифатлар</i>
	<i>Psychological traits influencing the formation of pre-suicidal behavior</i>
156	Файзуева М.Х.
	<i>Конструктив психологик ҳимоя механизми шаклланишининг дастурий самарадорлик таҳлили</i>
	<i>Programmatic analysis of the formation of a constructive psychological defense mechanism</i>
161	Xasanova S.G.
	<i>Katta maktabgacha yoshdagi bolalardagi xavotirlanish muammosi borasida chet el olimlarining qarashlari</i>

	<i>Views of foreign scholars on the problem of anxiety in older preschool children</i>
165	Пармонов Б.Э.
	<i>Мақтабгача тарбия ёшидаги болаларда ахлоқий муносабатлар шаклланишининг психологик жиҳатлари</i>
	<i>Psychological aspects of the formation of moral relations in children of preschool age</i>
169	Баротов Х.Ш.
	<i>Особенности психологической помощи спортсменам</i>
	<i>Features of psychological assistance to athletes</i>
173	Умурзоқов Д.Х.
	<i>Миллий мансубликка доир тимсолларнинг ижтимоий психологик хусусиятлари</i>
	<i>Socio-psychological features of the symbols of national identity</i>
177	Рашианова З.Н.
	<i>Тадбиркорлик фаолиятининг ислом динидаги аҳамияти</i>
	<i>The importance of entrepreneurship in Islam</i>
181	Turoboyeva Sh.U.
	<i>Sanoat xodimlariga psixologik xizmat ko'rsatish mexanizmlarini takomillashtirish</i>
	<i>Improving the mechanisms of psychological services for industrial workers</i>
185	Шарипов А.Н.
	<i>Ўсмирлик даврида иродавий сифатларни ўрганиш масалалари</i>
	<i>Problems of studying volitional qualities in adolescence</i>
188	Эргашева С.Х.
	<i>Психологические аспекты управленческой деятельности в системы образования</i>
	<i>Psychological aspects of managerial activity in the education system</i>
194	Мажитов Ш.М.
	<i>Замонавий мультимедиялардан фойдаланишининг интерфаол усуллари асосида мусиқа машғулотларини ташкил этиш концепцияси</i>
	<i>The concept of organizing music lessons based on interactive methods of using modern multimedia</i>
200	Латипов И.М.
	<i>Профессиональная компетентность будущих медицинских сестер</i>
	<i>Psychological features of stressogenic situations in the activities of specialists in terms of prevention of professional maladaptation</i>
204	Қабуллов Қ.П.
	<i>Касб танлаш мотивациясига муносабат тизимини ўрганишининг эмпирик асослари</i>
	<i>Empirical basis for studying the system of attitudes to career motivation</i>
208	Рузиева Д.Н.
	<i>Развитие лидерских компетенций у студентов</i>
	<i>Development of leadership competencies in students</i>
ИЛМИЙ МУШОҲАДА	
212	Амиржанова Д.З., Ибодуллаев З.Р., Ашууров З.Ш.
	<i>COVID-19 пандемияси даврида хавотирли-фобик бузилишлар ва сурункали инсомния</i>
	<i>Anxiety-phobic disorders and chronic insomnia during the COVID-19 pandemic</i>
216	Алимов Х.М.
	<i>Тасаввуф ва илми маърифат</i>
	<i>Sufism and scientific enlightenment</i>
ИЛМГА БАҒИШЛАНГАН УМР	
219	Илмга бағишланган умр - Алимбева Ш.Т.
ХОТИРА АБАДИЙДИР	
221	Камол Хайруллаев ҳақида
223	Илм йўлини танлаган фидоий шахс <i>Рухиева Х.А., Ибодуллаева И.Н., Мухторова М.А.</i>

Авлаев Ориф Умирович,

Тошкент вилояти, Чирчиқ давлат педагогика институти, психология
кафедраси доценти, психология фанлари номзоди.

ШАХС КАМОЛОТИДА СОЦИАЛ ИНТЕЛЛЕКТНИ АНИҚЛАШ ГЕНЕЗИСИ: НАЗАРИЙ ТАҲЛИЛ

Аннотация: Мазкур мақолада шахс камолотида социал интеллектни аниқлаш генезиси назарий ўрганиш натижалари таҳлил қилинган. Бунда асосан, хорижий илмий тадқиқот ишлари таҳлили ва социал интеллектни аниқлаш билан боғлиқ муаммолар баён этилган.

Калим сўзлар: шахс, камолот, интеллект, социал интеллект, эмпатия, ижтимоий идрок, ижтимоий компетенция, вербал, невербал.

Аннотация: В данной статье анализируются результаты теоретического исследования генезиса детерминации социального интеллекта в развитии личности. В основном это касается проблем, связанных с анализом зарубежных научных исследований и определением социального интеллекта.

Ключевые слова: личность, зрелость, интеллект, социальный интеллект, эмпатия, социальное восприятие, социальная компетентность, вербальный, невербальный.

Annotation: This article analyzes the results of a theoretical study of the genesis of the determination of social intelligence in personality development. This mainly concerns the problems associated with the analysis of foreign scientific research and the definition of social intelligence.

Key words: personality, maturity, intelligence, social intelligence, empathy, social perception, social competence, verbal, non-verbal.

Мавзунинг долзарблиги: Шахснинг камолотга эришишини харакатлантирувчи куч сифатидаги социал интеллектнинг объектив ва субъектив детерминантларини ўрганиш йўналишларида ҳам илмий -амалий тадқиқот ишларини олиб бориш долзарблик касб этади.

Шахс камолотида социал интеллект даражасини баҳолаш бўйича чора-тадбирларни ишлаб чиқиш жараёнида дастлабки эмпирик тадқиқотлар ўзига хос когнитив функциялар инсоннинг умумий ақл-идроки билан боғлиқ ҳолда ривожланишини кўрсатди.

Шахснинг турли ёш даврларидаги таълим-тарбия олиши, касб-ҳунар эгаллаши, меҳнат фаолиятининг турли даврларидаги ривожланиши даражаси билан социал интеллект детерминанти орасида қуйидаги қарама-қаршилиқлар мавжуд:

- шахснинг камолоти ва унинг социал интеллектуал фаолиятини амалга ошириш даражаси;
- инсоннинг социал интеллектуал фаолияти феномени тузилишининг мураккаблашиши ва унинг намоён бўлишидаги психологик тўсиқлар;
- замонавий ҳаётдаги шахс камолотининг янги турларини шакллантириш ва шахснинг социал интеллектуал фаолиятининг намоён бўлиши ва ривожланишини ўрганиш бўйича илмий асосланган психологик ёндашув йўқлиги;
- шахснинг социал интеллектуал фаоллигини эрта аниқлаш учун концепция ишлаб чиқиш зарурлиги, унинг назарий ва методологик асосларини белгилаш, шахснинг юқори даражада ривожланишини психологик қўллаб-қувватлаш учун экспериментал дастурлар яратиш;
- шахснинг социал интеллектуал фаоллиги унинг типологиясини, ёшини ва жинсини ҳисобга олган ҳолда ривожланишини психологик-педагогик қўллаб-қувватлаш амалиётига илмий ва услубий ёрдам етишмаслиги[1].

Муҳокама ва натижалар.

“Социал интеллект” атамаси биринчи марта Дюн (1909) ва Лулл (1911) томонидан қўлланилган. Бироқ Торндайк (1920) социал интеллектни илмий асослашга ҳаракат қилди[10]. Торндайкнинг интеллектни учта алоҳида тоифага- абстракт интеллект, механик интеллект ва социал интеллектга ажратиши натижасида Жорж Вашингтон университетида социал интеллект тести (George Washington University Social Intelligence Test GWSIT) (Hunt, 1928)

индивидуал фаркларни ўлчаш учун биринчи эмпирик уриниш сифатида ишлаб чиқилган. Социал интеллект олтига субтестдан иборат: а) ижтимоий вазиятларда ҳукм чиқариш; б) исмлар ва жойларни хотирада сақлаш; с) юз ифодасидан руҳий ҳолатни тушуниш; д) инсон хатти-ҳаракатларини кузатиш; е) ижтимоий маълумот; ф) сўз ортидаги руҳий ҳолатни тан олиш. *GWSIT* кўплаб стандартлаштирилган умумий интеллект тестларини, жумладан, Стенфорд-Бинет интеллект тести (Герман, 1916; Герман & Меррилл, 1960) ва Векслер катталар ақл тести (Wechsler, 1958) билан параллел эди. Барча субтестлар умумий социал интеллект балини ишлаб чиқиш учун бирлаштирилди. Турли касб ходимлари, шу жумладан, ўқитувчилар ва бошқа кўп миқдордаги ижтимоий мулоқотни ўз ичига олган иштирокчилар тестда ўртача балдан анча юқори балл олишга интилдилар. Бироқ танқидчилар *GWSIT* кўрсаткичларини солиштириш учун социал интеллектнинг ташқи манбаларини топишдаги қийинчиликларга ишора қилиб, ушбу воситанинг тасдиқланишига қарши чиқишди (Kihlstrom & Cantor, 2000; Thorndike & Stein, 1937) [7]. Шу тарзда, *GWSIT* тадқиқотчилар учун социал интеллектни махсус баҳолашга мўлжалланган воситани ишлаб чиқиш ва тасдиқлаш мавжуд муаммоларнинг дастлабки намунаси бўлиб қолди.

Социал интеллектни ўлчашга қаратилган бошқа дастлабки уринишлар гуруҳлардаги шахслараро ўзаро таъсирлар ва муносабатларга қаратилган бўлса-да (Bales, 1950; Flanders, 1964, 1966; Withall, 1949), ўзига хос социал интеллект қобилиятларини ўлчаш учун оз сонли эмпирик баҳолаш усуллари яратилган. Чапин (1942) шахснинг ижтимоий идрокини аниқлашга ҳаракат қилган шкалани яратди: "... маълум бир ижтимоий вазиятни ўзига хос хатти-ҳаракатлар нуқтаи назаридан аниқлаш (яъни, таснифлаш, ташхис қўйиш, сабабларни аниқлаш ёки башорат қилиш орқали) қобилияти. Шахснинг бошқаларга нисбатан ҳис-туйғулари нуқтаи назаридан эмас, балки бошқа омиллар мавжуддир". Иштирокчиларга ҳар бир ижтимоий вазият учун якуний жавоб бериш ёки хулоса чиқариш имконини берадиган муаммо сценарийлари тузилган. Натижалар шуни кўрсатдики, ижтимоий тушунчаси юқори бўлган шахслар сиёсий, профессионал, ижтимоий ва фуқаролик гуруҳларида кўпроқ вакил бўлган ва ижтимоий тушунчаси паст бўлган шахсларга қараганда аъзолик, иштирок этиш, ташкилий ва бошқариш ишларида фаолроқ бўлган.

Социал интеллектнинг яна бир ўзига хос жиҳати ҳисобланадиган, шахснинг эмпатик қобилиятини, яъни бошқа одамнинг ҳолатини ёки руҳий ҳолатини тушуниш қобилиятини ўрганиш эмпатия ўлчовининг ривожланишига олиб келди (Hogan, 1969; Hogan & Henley, 1970). Ҳоган ушбу воситани эмпатиянинг шахс социал қобилияти билан боғлиқлигини текшириш учун ишлаб чиқди; Меад (1934) ва Коттрел ва Диамонд (1949) дан олинган назария бўйича, улар эмпатия барча ижтимоий ақл ва ўзаро таъсирнинг асоси эканлигини тахмин қилдилар. Икки шахслик ўлчов Мейерс-Бриггс тури кўрсаткичи [4] билан Маудслей шахслик хусусиятларини солиштирилганда (Айзенк, 1959), юқори балл, одатда, ташқарига чиқувчи ва қатъиятли шахсга хос бўлган экстроверсия билан боғлиқ эди. Муносабатлар бўйича кейинги текширувлар кодлаш қобилиятлари, огоҳлантиришларни юбориш қобилияти ва декодлаш қобилиятлари, кирувчи огоҳлантиришларни қабул қилиш ва шарҳлаш қобилиятига эга шахсларда ҳамдардлик шкаласини кодлаш қобилияти бошқа шкалаларга нисбатан кодлаш қобилиятига кўпроқ боғлиқлигини кўрсатди (Ҳоган ва Хенлей, 1970). Бундан ташқари, ўлчов ролини ўйнаш қобилиятининг тўғри ўлчови (Миллс & Ҳоган, 1978) ва ўрта мактаб ўқувчилари ўқитувчи ролини қанчалик муваффақиятли бажаришлари мумкинлигини башорат қилувчи хусусиятлар (Берниери, 1991) кўрсатилган [5].

Социал интеллектни баҳолашнинг яна бир жиҳати инсоннинг ҳис-туйғуларини кодлаш ва декодлашга қаратилган. Таъсирни қабул қилиш қобилияти тести (*CARAT- Communication of Affect Receiving Ability Test*) (Buck, 1976) кодловчининг юзида аниқланган ҳиссий белгиларнинг ўз-ўзидан намоён бўлишини ўлчаш учун мўлжалланган. Иштирокчилар шахвоний, манзарали, ёқимли одамлар, нохуш ва ғайриоддий вазиятларни ўз ичига олган ҳиссий жиҳатдан юкланган рангли слайдларга шахснинг ўз билган ҳамда билмаган ҳолда видеотасвирга олинган реакциялари видеотасмасини томоша қилишди. Декодерлар бешта ҳиссий тоифадан қайси слайд кўрсатилаётганини аниқладилар ва жўнатувчиларнинг жавоблари қанчалик ёқимли ёки ёқимсиз эканлигини баҳолашни сўрашди. *CARAT* болаларда ҳам, катталарда ҳам жўнатишнинг аниқлигини ишончли тарзда ўлчашни кўрсатилган бўлса-да, қабул қилиш қобилиятини ўлчашда слайдни кўриш усулларида фойдаланиш тўғрисида шубҳалар пайдо бўлди (Buck, 1979).

CARAT билан боғлиқ бўлган асосий камчиликлардан бири бу рангли слайдлардан фойдаланиш билан чекланган ҳис-туйғуларнинг чекланиши пайдо бўлганидан иборат эди.[6].

Шахснинг юз ифодалари билан боғлиқ бўлган асосий ҳис-туйғуларни декодлаш қобилятига эътибор қаратиш ушбу ижтимоий кўникмаларни текшириш учун мўлжалланган бир қатор баҳолаш воситаларига олиб келди.

Ушбу ўлчов воситалари сериясида биринчи бўлиб япон тилини ўрганиш учун ишлатиладиган кузатув кодлаш тизими (Екман, Фриесен, & Томкинс, 1971) (*Facial Affect Scoring Technique*) юзга таъсир қилиш скоринг техникаси эди.

Америкалик талабаларнинг стрессли фильмларни ёлғиз ўзи ва обрўли шахс иштирокида кўрганларида юз ифодаларини, вазиятни рағбатлантириш пайтида япон ва америкалик талабалар ўртасидаги юз ифодаларидаги фарқлар томошабинларнинг бахт, қайғу, жирканиш, кўрқув, ажабланиш ҳиссиётларини идрок қилиш қобилятларини баҳолаш имконини берадиган қисқа таъсирни аниқлаш тестининг (*Brief Affect Recognition Test*) (Екман ва Фриесен, 1974) ривожланишига олиб келди. Бу восита орқали ғазаб ва юз ифодаларида нейтраллик сониянинг 1/25 қисмидан тезроқ тезликда порлаши аниқланди. Тадқиқотчилар ифодаланган ҳис-туйғулар барча одамлар учун умумий бўлиб кўринадди, деган хулосага келган бўлса-да, турли хил маданий муҳитлардаги кузатишлар муайян ижтимоий вазиятларда юздаги ифодалар кўринишидаги фарқларни белгилаш имконини беради[13].

Ушбу маданий фарқларни ҳисобга олган ҳолда, япон ва кавказликлар юз ифодалари ҳиссиётлари (Мацумото ва Екман, 1988) ва кейинчалик япон ва кавказликларда қисқача таъсирни аниқлаш тести (Мацумото ва бошқ., 2000) балансланган кодловчиларни ўз ичига олган ҳолда олдинги юз декодлаш воситаларини респондентларнинг этник келиб чиқиши, жинсига мувофиқ юз ифодалари бўйича такомиллаштирди.

Бундан ташқари, юз ифодалари орқали намоён бўладиган олтита илгари мавжуд бўлган ҳис-туйғуларга нафрат ҳам қўшилди. Шунингдек, кузатилиши мумкин бўлган барча мушак ҳаракатлари юз ҳаракатларини кодлаш тизими (Екман & Фриесен, 1978; Екман, Фриесен, & Ҳагер, 2002) асосида ўлчанди ва кодланди. Бу декодерларга маълум ҳис-туйғуларда мавжуд бўлган "асосий" юз мушаклари ҳаракатларига эътибор қаратиш имконини беради (Розенберг & Екман, 2005) [14].

Ушбу баҳолаш воситалари катталардаги социал интеллект даражасини аниқлашда самарали бўлган бўлса-да, кўплари кейинчалик болаларда ҳис-туйғуларни кодлаш ва декодлашни баҳолаш учун мослаштирилди. Бироқ ушбу воситаларнинг бир нечтаси, хусусан, болаларнинг оғзаки бўлмаган сезгирлик профили (Росентҳал, Ҳалл, Ди Маттео, Рогерс, & Арчер, 1979) ва бошқаларнинг турли таъсирларни қабул қилиш қобиляти тести - (Бак, 1980), уларнинг аниқ эмаслиги учун танқид қилинди, чунки новербал сигналларни декодлаш учун катталарнинг ижтимоий вазиятлари ҳақидаги билимлар зарур бўлган (Новиски & Дук, 1994; Салливан, 1982). Шундай қилиб, новербал аниқликнинг диагностик таҳлили (*Diagnostic Analysis of Nonverbal Accuracy*) (DANVA) (Новиски & Дук, 1994) бошқалар билан муваффақиятли ижтимоий алоқада бўлиш учун зарур бўладиган ижтимоий кўникмаларга эга бўлмаган болаларни аниқлаш учун яратилган. Болаларнинг юз ифодалари, гавда ҳолатлари, имо-ишоралари ва мимикаларини кодлаш ва декодлаш орқали новербал сигналларни қабул қилиш ва юбориш қобилятини ўлчайдиган DANVA бир қатор субтестлар орқали тўртта асосий ҳиссиётларни баҳолайди: бахт, қайғу, ғазаб ва кўрқув. DANVA натижалари шуни кўрсатдики, болаларнинг ўзини ўзи қадрлаши барча рецептив субтестлардаги баллар билан ижобий боғлиқ (Новиски, 1992), болалар тенгдошларининг ижобий ва салбий баҳолари мос равишда каттароқ ва камроқ аниқлик билан боғлиқ (Новиски & Дук, 1992). Улар болаларнинг ижтимоий хулқ-атвори, уларнинг ўқитувчилари томонидан баҳоланганидек, юз ифодалари, паралингвистик ва позициялар билан алоқадор бўлган рецептив субтестлардан иборат (Новиски & Дук, 1994)[15].

Академик жиҳатдан, DANVA стандартлаштирилган муваффақият тестлари билан боғлиқ, аммо IQ билан эмас (Новиски & Дук, 1992; Новиски & Дук, 1994). Шундай қилиб, муаллифларнинг хулосасига кўра, DANVA заиф ижтимоий ўзаро таъсир қилиш қобилятига эга бўлиши мумкин бўлган болаларни аниқлашга ёрдам берадиган новербал вазиятларда болаларни кодлаш ва аниқроқ декодлаш қобилятини баҳолашнинг тўғри ва аниқ усулидир.

Болалар ижтимоий қобилятларининг мавжуд стандартлаштирилган ўлчовлари билан боғлиқ иккита асосий вазифа пайдо бўлди: (а) юз ифодаси, имо-ишоралар, овоз оҳанглари,

позициялар ва вазият белгиларининг ҳар бир компоненти алоҳида ёки қисман комбинацияларда тақдим этилиши ва (б) болаларнинг эҳтимолий жавоблари рўйхатини ишлаб чиқиш. Ушбу чекловларни яхшилашга уриниб, Магилл-Еванс, Конинг, Камерон-Савада ва Манйк (1995) боланинг ижтимоий сигналларни шарҳлаш қобилиятини ўлчаш учун, "Болалар ва ўсмирларнинг ижтимоий идрок ўлчови"ни (*Child and Adolescent Social Perception Measure - CASP*) ишлаб чиқдилар. Уни қўллаш жараёнида: (а) хулоса чиқариш, юз ифодаси, овоз оҳанги, имо-ишоралар, позициялар ва вазият белгиларидан келиб чиқадиган ҳис-туйғулар бир вақтнинг ўзида тақдим этилади ва (б) мумкин бўлган жавоблар рўйхатидан танлашдан фарқли ўлароқ, ўз жавобларини яратадилар. *CASP* болалар актёрларининг ўнга саҳнасида иборат бўлиб, турли хил муҳитда турли хил ҳиссий интензивликларда сценарийли диалогларсиз ижро этилади. Болалардан саҳнадаги воқеаларни, ҳар бир инсон нимани ҳис қилгани ва шахснинг шундай ҳис қилаётганини қандай айтиши мумкинлигини тасвирлаш сўралади. Барча жавоблар уларни қисман ва тўлиқ тўғри эмоционал баллар билан баҳолаш учун умумий ҳис-туйғулар балига ва юз белгилари, тана белгилари, овозли сигналлар ва контекст белгиларини аниқлаш учун умумий новербал ишоралар балига бўлинган. Бундан ташқари, иштирокчилардан олинган барча сифатдаги маълумотлар ҳар бир боланинг сўз бойлигини аниқлашга имкон берди [11].

Болаларни ижтимоий баҳолашнинг олдинги ўлчовларига ўхшаш тарзда болалар ва ўсмирларнинг ижтимоий идрок этиши ўлчовининг ҳиссий ва новербал баллари ёш ва жинс бўйича ўзаро боғлиқликка эга.

Социал интеллектнинг турли жиҳатларини баҳолаш учун ўзи тўғрисида ўзи ҳисобот бериш усуллари ишлаб чиқилган. Улардан одатда, шахсий хусусиятлар, муносабат ва ҳиссий ҳолатларни ўлчаш учун фойдаланилса ҳам (Robinson, Shaver, & Wrightsman, 1991), шахслараро кўникмалар ва социал интеллектнинг бошқа даражаларини аниқлаш учун кўплаб ўзига ўзи ҳисобот бериш воситалари тузилган (Riggio, R. E., & Riggio, H. R., 2001) [17]. Танқидчиларнинг таъкидлашича, малакалари бўйича ўзи тўғрисида ўзи берадиган ҳисоботларда жавобларнинг нотўғри бўлиши, ҳаққонийликни таъминлашга кучли салбий таъсир қилади ва шунинг учун бу кўникмаларни тўғри баҳоламайди (1973-1997 йиллар). Лекин бу усулнинг тарафдорлари ўзига ўзи берадиган ҳисоботларни ишлатиш осон, иқтисодий жиҳатдан самарали, кўплаб соҳалар ва вазиятларда маҳорат даражасини акс эттиради ва имкон беради, деб таъкидлайдилар. Шахс камолотини таъминлашнинг социал интеллект компонентларини ўрганиш йўналишида юқорида айтилганлар билан бирга кўплаб бошқа усуллар ҳам мавжуд. Масалан, қобилиятларнинг индивидуал инъикослари, *ҳис-туйғуларнинг эмпатияси сўрови* (1972), *шахслараро компетенция сўрови* (1988) ва *шахслараро сезгирлик ўлчови* (Boyce, P. M., & Parker, G) ва бошқалар [4]. Шахслараро сезгирликнинг ўрнатилган асослилиги ва турли хил таърифлари йўқлиги сабабли кенг қўлланилмайди (Riggio, R. E., & Riggio, H. R., 2001) [17].

Социал интеллект кўникмаларини ўлчаш учун ўзи тўғрисида ўзи ҳисобот бериш усулларида фойдаланишга бўлган энг дастлабки уринишлардан иккитаси Perceived Decoding Ability (PDA) ва Perceived Encoding Ability (PEA) шкаллари эди (1979). PDA 46 та параметрлар бўйича ўзи тўғрисида ўзи ҳисобот бериш орқали юз-визуал ва луғат декодлаш қобилиятларини текшириш учун яратилган, масалан: "Кимдир менга ёқмоқчи бўлса, мен одатда, унинг юз ифодасидан билиб оламан" ва "Мен одатда, кимнингдир жаҳли чиққанини овоз оҳангидан билиб оламан" PDA кодлаш кўникмаларини ўзи тўғрисида ўзи ҳисобот беришнинг 49 та элементи, жумладан, "Мен қайғули фильмларда осонгина йиғлайман" ва "Одамлар менинг газабланганимни овозим оҳангидан билиши мумкин", каби таъкидлар орқали текшириш учун мўлжалланган. PDA ва PEA бир-бири билан корреляция қилинган бўлса-да, ушбу тестлар учун ҳақиқийлик ўрнатилмаган, чунки самарадорлик кўрсаткичлари билан солиштириганда заиф корреляциялар аниқланган [19].

"Харизма"нинг социал интеллект омилига эътибор қаратиш учун мўлжалланган, таъсирчан мулоқот тести (*Affective Communication Test-АСТ*) (1980) ўзи тўғрисида ўзи ҳисобот бериш орқали экспрессивликни текширди. АСТ тести ёрдамида новербал ҳиссий экспрессивликдаги индивидуал фарқларни ўрганиш орқали "харизма" тушунчасини ажратишга ҳаракат қилди.

"Мен телефон орқали ҳис-туйғуларни осонгина ифода эта оламан" ва "Мен пантомимада кўрқинчли ўйинлардаги каби даҳшатлиман" каби ўн учта баёнот 9 баллик шкала бўйича "менга умуман ўхшамайди" дан "менга жуда тўғри ўхшайди" гача баҳоланди. Натижалар шуни

кўрсатдики, АСТ бўйича юқори балл олганлар янги одамлар билан учрашганда бошқаларнинг кайфиятига таъсир қилиш қобилиятига эга, кўпроқ сиёсий харизмага эга, кўпроқ актёрлик тажрибасига эга бўлган, савдода муваффақият қозонган ва иш билан шуғулланиш эҳтимоли кўпроқ бўлганлардан иборат бўлиб, бу эса паст балл олганларга қараганда юқори ижтимоий кўникмаларни талаб қилади (Knapp, M. L. & Hall, J. A., 2006) [8].

Бундан ташқари, аёллар эркакларга қараганда кўпроқ балл олишади. Бироқ АСТ натижаларини, шунингдек, идрок этилган декодлаш қобилияти ва идрок этилган кодлаш қобилияти шкалаларини чалкаштириб юбориши мумкин бўлган муаммолардан бири ҳар бир элементнинг матнига асосланган саволларга рози бўлиш ёки рози бўлмасликка мойилликнинг таъсири эди (1979- 1991).

Социал интеллект кўникмаларини тўғри баҳолай оладиган ва ижтимоий мақсадга мувофиқлик нуқтаи назаридан минималлаштирадиган ўзи тўғрисида ўзи ҳисобот бериш усулини яратиш учун Риггио (1986; 1989; Riggio, R. E., & Carney, D. R., 2003) ижтимоий кўникмалар инвентаризациясини (*Social Skills Inventory-SSI*) яратди. Бу воситада ҳиссий ва ижтимоий кўникмаларни ўлчаш учун олтига кичик ўлчовлар ишлаб чиқилган: (а) ҳиссий экспрессивликни ўлчайдиган ҳиссий экспрессивлик, (б) ҳиссий сезгирлик, новербал декодлаш қобилиятини ўлчаш, (с) ўзини назорат қилиш ва назорат қилиш қобилиятини баҳолайдиган ҳиссий назорат, ҳиссий ифодалар, (д) оғзаки нутқ қобилияти ва бошқаларни ижтимоий ўзаро таъсирга жалб қилиш кўникмаларини ўлчайдиган ижтимоий экспрессивлик; (е) ижтимоий сезувчанлик, ижтимоий вазиятларни декодлаш ва шарҳлаш қобилиятини ўлчаш ва (ф) ижтимоий вазиятларда қандай ҳаракат қилишни билиш қобилиятини баҳолайдиган ижтимоий назорат (Riggio, 2005) [18].

Ушбу кичик ўлчовлар ҳар бир элементни шакллантириш орқали шахслараро муносабатларни билвосита баҳолаш учун тузилган, унда иштирокчилар олинган маълум микдордаги шахсий фикр-мулоҳазалар асосида жавоб беришади (масалан, "Одамлар менга сезгир одам эканлигимни айтишди" ва "Мен сезгир ва тушунадиган одамман") (Riggio, R. E., & Riggio, H. R., 2001). [17].

Ижтимоий кўникмалар инвентаризацияси (*Social Skills Inventory-SSI*) натижалари маълум бўлдики, кўплаб кичик ўлчовлар бошқа стандартлаштирилган самарадорликка асосланган ўлчовлар билан ижобий корреляцияни кўрсатди. Масалан, *Ижтимоий сезувчанлик кичик ўлчови* шахслараро идрок вазифаси билан юқори даражада боғлиқ эди (Archer, D., Costanzo, 1987) ва ҳиссий сезгирлик пастки ўлчови оғзаки бўлмаган сезгирлик профили ва оғзаки бўлмаган аниқликнинг диагностик таҳлили билан юқори даражада боғлиқ эди (2003). Ҳиссий экспрессивлик ва социал экспрессивлик кичик ўлчовлари бўйича юқори балл тўплаганлар паст балл тўплаганларга қараганда кўпроқ ёқимли ва жозибали деб баҳоланди (Riggio, 1986; Риггио, Видаман, Такер ва Салинас, 1991). Шахслараро муносабатларга хос бўлган *SSI* баллари бошқарув лавозимларидаги мулоқот қобилиятлари рейтинглари билан боғлиқ (1997) ва етакчилик самарадорлиги рейтингларида муваффақиятни башорат қилади (2003).) ва ҳоспис ходимлари билан ишлашни баҳолашда ҳам қўлланилади (Riggio 2000).

Олдинги илмий-тадқиқот маълумотларига кўра, аёллар ҳиссий экспрессивлик, ижтимоий экспрессивлик, ҳиссий сезгирлик ва ижтимоий сезгирлик кичик шкалалари бўйича эркаклардан юқори балл тўпладилар. Бироқ эркаклар ҳиссий назорат кичик шкаласи бўйича аёлларга қараганда кўпроқ балл олишади (Риггио & Сарней, 2003) [19].

Яқинда новербал (*Test of Nonverbal Cue Knowledge -TONCK*) тести (Росип & Ҳалл, 2004) ижтимоий ўзаро таъсирлар бўйича ўзи тўғрисида ўзи ҳисобот беришнинг ишончли ва ҳақиқий усулини таъминлаш учун ишлаб чиқилган. Оғзаки бўлмаган мулоқот бўйича тадқиқот натижалари асосида саксон битта ҳақиқий-нотўғри маълумотлар яратилган (Hall, J. A., 1984; Knapp, M. L. & Hall, J. A., 2006).

Ушбу элементлар новербал ишораларнинг маъноларини, новербал ишораларнинг ўзаро боғлиқлигини ва ташқи кўринишнинг новербал белгилари ҳақидаги стереотипларни билишни қамраб олган турли хил эмпирик тадқиқотлар билан ифодаланади. Умумий интеллект тестининг башорат қилиш қобилиятига таъсир қилмаслиги аниқланди. Оғзаки бўлмаган аниқликнинг диагностик таҳлиliga кўра *TONCK* тести новербал сезувчанлик профилида ҳам аниқликни башорат қила олди. Бироқ бу ҳолда тест новербал ўзаро таъсир кўникмаларини ўлчаш учун

эмас, балки мавжуд социал интеллект ўлчовларига кўшимча сифатида тавсия этилган (Кларр, М. Л. & Hall, 2006) [8].

Эхтимол, энг таъсирли ва энг кенг қўлланиладиган социал интеллект тести (*Profile of Nonverbal Sensitivity*) Роберт Розентал ва унинг Гарвард аспирантлари жамоаси томонидан ишлаб чиқилган (Archer, D., Costanzo, M., & Akert, R., 2001; Goleman, 2006). Новербал сезгирлик профили бўйича (Розентал ва бошқ., 1979) новербал мулоқотнинг бир нечта каналларини ўз ичига олган фильм яратиш орқали социал интеллект воситаларининг олдинги ўлчовлари чекловларини яхшилашга ҳаракат қилди (Розентал ва бошқ., 1977). Бунда ўн битта новербал каналлар яратилган, жумладан: (а) юз, (б) тана, (с) бутун фигура, (д) тасодифий бирлаштирилган овоз (карнай овозининг тасодифий чайқалиши), (е) контент филтрланган овоз (аниқ сўзларни аниқлашга ёрдам берадиган овознинг юқори частоталарини электрон тарзда олиб ташлаш), (ф) юз ва тасодифий бирлаштирилган овоз, (г) юз ва контент филтрланган овоз, (х) тана ва тасодифий кўшилган овоз, (и) тана ва контент филтрланган овоз, (ж) фигурали ва тасодифий кўшилган овоз ва (к) фигурали ва контент филтрланган овоз. Ушбу 11 та каналнинг ҳосил қиладиган турли комбинацияларини кодлаш бўйича натижаларни аниқлаш жараёни маълум новербал хусусиятларни ажратиш усулини тақдим этди.

Ҳар бир канал учта видеокамерага эга бўлган аёл энкодерни ёзиб олиш орқали яратилган. Бир камера юзга, бири танага, бошқаси эса энкодернинг тўлиқ фигурасига фокусланган. Кодловчи позитив бўйсунувчи ("миннатдорчилик"), позитив-доминант ("болага қойил қолиш"), негатив бўйсунувчи ("кечирим сўраш") ва салбий-доминант ("кимнидир кечиккани учун танқид қилиш") квадрантлари бўйлаб 20 хил таъсирчан сахнани ифодалаган ҳолда кўрсатилган. (Hall, 2001). Иштирокчилар 45 дақиқалик рағбатлантирувчи видеотасмани кўришди ва ўз жавобларини кўп вариантли форматдаги жавоблар варағига ёзиб олишди [20].

Новербал сезгирлик профилидан (*Profile of Nonverbal Sensitivity -PONS*) фойдаланган ҳолда ўтказилган кўплаб тадқиқотлар натижалари шуни кўрсатдики, юқори балл тўплаганлар кўпроқ экстреверт, шахслараро рағбатлантирувчи, оммабоп бўлган ва дўстлари, турмуш ўртоқлари ва бошлиқлари томонидан шахслараро нисбатан сезгирроқ деб баҳоланган (Росентхал ва бошқалар, 1979).

Хусусан, *PONS* бўйича юқори балл олган ўқитувчилар хатти-ҳаракатларини кузатиш орқали улар ўқувчиларга кўпроқ далда беришлари аниқланди. Ўқитувчиларнинг *PONS* баллари ўқитишдаги мукамаллик рейтинглари билан боғлиқлиги аниқланди. Шу билан бирга, эхтимол, *PONS*нинг энг муҳим кашфиётлари қуйидагилардан иборат эди: (а) социал интеллектнинг бир жиҳати бўлган новербал мулоқотга нисбатан сезгирлик умумий интеллект билан боғлиқ эмас, (б) аёллар новербал сигналларни эркакларга қараганда аниқроқ ўқийдилар ва шунинг учун баҳолаш учун мўлжалланган чора-тадбирлар, бундай кўникмаларни стандартлаштирилганда яхшироқ ишлайдилар, (с) видеотасма форматидан фойдаланиш ҳиссий ва ижтимоий хатти-ҳаракатларни кодлаш ва декодлашнинг бир нечта ва бир вақтнинг ўзиде бир нечта каналларини текшириш усулини таъминлайди (Archer, D., Costanzo, M., & Akert, R., 2001; Hall, 2001) [2].

PONS ни ишлаб чиқишда муаллифлар *PONS* учун кўп танловли саволларга жавоблар иштирокчиларнинг шахсий ижтимоий тажрибаси ва кузатишларига боғлиқ, деган хулосага келган ҳолда иштирокчиларнинг субъективлигига мувофиқ жавоб олдилар (Арчер, Костанзо ва Акерт, 2001). Бундан ташқари, *PONS* фильмининг ҳар бир сахнаси бир социал вазиятни акс эттирувчи бир хил аёл кодловчидан иборат. Шу сабабли ҳар бир ижтимоий вазият учун объектив тўғри жавоб яратиш билан бирга, табиий муҳитда инсоннинг мулоқоти ва ижтимоий идрок этиш элементларини кўрсатадиган ўлчов воситасини лойиҳалашга ҳаракат қилинди.

Ушбу воситалардан биринчиси, ижтимоий талқин қилиш вазифаси бўйича 20 та сахна кўринишини ўз ичига олган 30 дақиқали видеотасма яратилди (Archer, D & Akert, R., 1977). У қуйидаги хусусиятларга эга: а) ёзилмаган хатти-ҳаракатлардан фойдаланган ҳолда олдинги баҳолаш воситаларини яхшилашга қаратилган спонтан суҳбат; б) вербал ва новербал каналларни, шу жумладан, имо-ишораларни, юз ифодаларини, ҳаракатни ва жисмоний кўринишни табиий равишда тақдим этиш; с) контекстдаги доимий хатти-ҳаракатлар кетма-кетлиги; д) ҳар бир ижтимоий сахна учун турли кодловчилар; е) томошабинлар фақат ҳис-туйғулардан ташқари, турли шахслараро вазиятлар бўйича талқин қилишлари кераклиги; ф) тест декодлаш қобилиятининг эмас, балки ижтимоий талқин жараёнини ўрганиш учун мўлжалланганлиги; г) ўлчанаётган параметрлар бўйича объектив равишда тўғри жавоб

олиниши. Ҳар бир сахна кўриниши тугагандан сўнг, иштирокчилар ўртасидаги муносабатларга тегишли битта объектив тўғри жавобга мўлжалланган изоҳли савол берилди.

Ижтимоий шарҳлаш топшириғининг (*Social Interpretations Task-SIT*) дастлабки натижалари шуни кўрсатдики, видеотасмани кўраётган иштирокчилар учун талқиннинг аниқлиги ҳар бир савол учун имконият даражасидан анча юқори. Бундан ташқари, талқинларнинг тўғрилиги вербал ва новербал каналларни ўз ичига олган тўлиқ видеотасмани кўришда ҳакамлар ўзаро муносабатларнинг фақат босма стенограммаларини кўрганидан кўра аниқроқ бўлди, бу эса, ижтимоий муҳитда вербал ва новербал белгилар бир-биридан ажратилмаган, аксинча, бир-биридан ажратилган?? деган олдинги хулосаларни тасдиқлади. Чунки улар бир вақтнинг ўзида содир бўлади ва идрок ёки таассурот ҳосил қилиш учун бирлаштирилади (1970).

Бироқ *SIT* ва *PONS* нинг бир жиҳати шундаки, у оқ-қора рангда суратга олинган, бу кўпинча ким гапираётганини аниқлашни қийинлаштиради (Archer, D., Costanzo, M., & Akert, R., 2001) [3].

Шу сабабли шахслараро идрок жараёнини ўрганиш бўйича (*Interpersonal Perception Task-IPT*) (Archer, D., Costanzo, M., 1987)?? томонидан такомиллаштирилган ва долзарб видео ўлчовни, шунингдек, новербал хатти-ҳаракатларни, ижтимоий идрокни, ижтимоий сезгирликни баҳолаши мумкин бўлган қисқа, стандартлаштирилган "Социал интеллект" ёки "ижтимоий компетенция" воситаси ишлаб чиқилган (Арчер, Костанзо ва Акерт, 2001). Унда ижтимоий ўзаро таъсирнинг бешта тоифаси: қариндошлик, ёлғон, рақобат, мақом ва яқинлик (*Social Interpretations Task-SIT*) *SIT* га ўхшаш тарзда, ёзилмаган, натуралистик хатти-ҳаракатлар орқали олинган.

Битта истисно "Ёлғон" фильмини суратга олишда юз берди, унда маълум жиҳатлар акс эттирилган. *IPT* сахналари ҳар бир ижтимоий вазиятдаги табиий ҳодисаларга қараб, вербал, ёпиқ ва новербал хатти-ҳаракатларнинг алоқа каналларини ўз ичига олади. Ушбу каналлар бир вақтнинг ўзида юз берадиган бир нечта сигналларни, жумладан, юз ифодалари, сўзлар, овоз оҳанглари, иккиланишлар, кўз ҳаракатлари, имо-ишоралар, шахсий бўшлиқ, ҳолат ва тегинишларни қўллади (Costanzo, M., & Archer, D., 1994; Hall, 2001). Асосий видеотасвир учун ҳар бир сахна кўринишининг охирида объектив тўғри жавоб билан изоҳли саволни ўз ичига олган жами 30 та сахна кўринишлари тузилган.

IPT натижалари *SIT*ни қўллашда олинган натижалар билан параллель бўлиб, аниқлик баллари имконият даражасидан юқори эканлиги аниқланди. Олдинги топилмаларга мувофиқ, аёллар барча беш талқин соҳаларида: қариндошлик, ёлғончилик, рақобат, мақом ва яқинлик бўйича эркаклардан бир оз юқорироқ балл тўплаган. Умуман олганда, тўғрироқ баҳоловчилар томонидан шахслараро сезгирлик ва ижтимоий кўникмалар тенгдош бўлган иштирокчилар рейтинглари бўйича юқори баҳоланади (Archer, D., Costanzo, M., & Akert, R., 2001; Costanzo, M., & Archer, D., 1994).

IPT баллари таҳлили натижасида социал муносабатларда жамият аъзоларининг ўзини ўзи англаши (1995), шунингдек, икки киши ўртасидаги ҳиссий алмашиш билан ижобий боғлиқлиги аниқланди (1990).

Бундан ташқари, *IPT* баллари билан Векслер интеллект шкаласининг кичик ўлчовлари орасида ҳеч қандай боғлиқлик аниқланмади, бу *IPT* томонидан ўлчанадиган социал интеллект *IQ* ва бошқа тегишли тестлар билан ўлчанадиган умумий интеллектдан фарқ қилишини кўрсатади (Archer, D., Costanzo, M., & Akert, R., 2001 [3]).

Шахслараро идрок вазифаси-15 (*IPT-15*) (Costanzo, M., & Archer, D., 1993; Costanzo, M., & Archer, D., 1994) шахслараро идрок вазифасининг (Archer, D & Costanzo, M., 1987) қайта кўриб чиқилган нашридир. Шахслараро идрок этиш жараёнини ўрганиш учун мўлжалланган ушбу восита "...бошқаларнинг экспрессив хатти-ҳаракатларини тўғри талқин қилиш қобилиятини ўлчайди". Шахслараро мақсадларга эришиш бошқаларнинг хатти-ҳаракатларини тўғри талқин қилиш қобилиятимизга сезиларли даражада боғлиқ бўлганлиги сабабли, *IPT -15* "социал интеллект" ёки "ижтимоий компетенция" деб аталадиган асосий компонентни ўлчайди (Archer, D., Costanzo, M., & Akert, R., 2001, 172-бет). Тажриба коэффицентининг ҳақиқийлиги 0,81 ва синовдан қолган ишончлиги 0,73 эканлиги кўрсатилган. Шу сабабли *IPT -15* шахснинг маълумотни "декодлаш" қобилиятининг ишончли ўлчови эканлиги аниқланди. У одамларнинг

Ўзаро таъсирида идрок этилган ва шахслар ичидаги социал интеллект даражасини баҳолашнинг аниқ усули ҳисобланади.

Хулосалар:

1. Шахс камолоти бўйича назариялар нуктаи назаридан олиб борилган психологик тадқиқотларда юқори фаоллик субъекти, қоида тариқасида, қуйидагилар билан ажралиб туриши аниқланди: бир ёки бир нечта социал интеллект компонентларининг оптимал ёки юқори даражаси; социал интеллект компонентлари шахс камолоти хусусиятларининг уйғун ривожланиши билан боғлиқ; социал интеллект таълим ёки касбий фаолиятда муваффақиятга эришиш йўлида турли хил стресс омилларининг салбий таъсирига дош бериш имконини ҳам беради.

2. Хориж психология мактаблари вакиллари томонидан тўпланган илмий тажрибаларга асосланиб шахс камолотида социал интеллект компонентларини ўрганишга интеграциялашган ёндашув таклиф этилади.

3. Социал интеллект ривожланиши - бу шахс камолотининг турли иерархик даражалари хусусиятлари билан белгиланадиган тизимли, кўп компонентли шаклланиш ҳисобланади. Ижтимоий касблар вакиллариининг социал интеллект услублари ўзига хос хусусиятга эга, аммо улар фаолиятининг муваффақияти нуктаи назаридан тенгдир.

4. Психологик тадқиқотлар таҳлили шахс камолотига турли хил ёндашувларни аниқлаш имконини берди, уларнинг ҳар бири маълум чекловларга эга. Социал интеллект таъсири доирасида шахс ривожланиши ва камолотга эришувининг социал интеллект компонентлари ва психологик детерминантлари кўриб чиқилади. Шахс камолоти доирасида социал интеллектни шахс ва жамиятнинг ўзаро таъсири контекстида таҳлил қилишга уринишлар амалга оширилади, дифференциал психологик ёндашувда эса одамларнинг фаолиятида социал интеллектнинг индивидуал фарқларига эътибор қаратилади.

Адабиётлар.

1. Avlaev O. U. Gender differences of social intelligence in student development. Scientific journal "Psychology". 2021. № Pages 1, 34-41.
2. Archer, D., Costanzo, M., & Akert, R. (2001). The Interpersonal Perception Task (IPT): Alternative approaches to problems of theory and design. In J. H. Hall & F. J. Bernieri (Eds.), *Interpersonal sensitivity: Theory and management*. Mahweh, NJ: Erlbaum
3. Archer, D., Costanzo, M., & Akert, R. (2001). The Interpersonal Perception Task (IPT): Alternative approaches to problems of theory and design. In J. H. Hall & F. J. Bernieri (Eds.), *Interpersonal sensitivity: Theory and management*. Mahweh, NJ: Erlbaum.
4. Boyce, P. M., & Parker, G. (1989). Development of a scale to measure interpersonal sensitivity. *Australian and New Zealand Journal of Psychiatry*, 23, 341-351.
5. Bernieri, F. J. (1991). Interpersonal sensitivity in teaching interactions. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 17, 98-103.
6. Buck, R. (1979). Measuring individual differences in the nonverbal communication of affect: The slide-viewing paradigm. *Human Communication Research*, 6, 47-57.
7. Kihlstrom, J. F., & Cantor, N. (2000). Social intelligence. In R. J. Sternberg (Ed.), *Handbook of Intelligence* (pp. 359-379). New York: Cambridge University Press
8. (2006). *Nonverbal Communication in Human Interaction* (6th ed.). Belmont, CA.: Thomson Wadsworth.
9. Ickes, W. (2001). Measuring empathic accuracy. In J. H. Hall & F. J. Bernieri (Eds.), *Interpersonal Sensitivity: Theory and Management*. Mahweh, N. J.: Erlbaum.
10. Thorndike, E. L. (1920). Intelligence and its uses. *Harper's Monthly Magazine*, 140, 227-235.
11. Magill-Evans, J., Koning, C., Cameron-Savada, A., & Manyk, K. (1995). The Child and Adolescent Social Perception Measure. *Journal of Nonverbal Behavior*, 19, 151-169.
12. Stinson, L., & Ickes, W. (1992). Empathic accuracy in the interactions of male friends versus male strangers. *Journal of Personality and Social Psychology*, 62, 787-797
13. Ekman, P., & Friesen, W. V. (1974). Nonverbal behavior and psychopathology. In R. J. Friedman & M. Katz (Eds.), *The psychology of depression: Contemporary theory and research* (pp. 3-31). Washington, DC: Winston & Sons.

14. Rosenberg, E. L., & Ekman, P. (2005). Coherence between expressive and experiential systems in emotion. In P. Ekman & E. L. Rosenberg (Eds.), What the face reveals (2nd ed.) (pp. 63-85). New York: Oxford University Press.
15. Nowicki, S. Jr., & Duke, M. P. (1994). Individual differences in the nonverbal communication of affect: The Diagnostic Analysis of Nonverbal Accuracy Scale. *Journal of Nonverbal Behavior*, 18, 9-35
16. Hall, J. A. (1984). *Nonverbal sex differences: Communication accuracy and expressive style*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
17. Riggio, R. E., & Riggio, H. R. (2001). Self-report measurement of interpersonal sensitivity. In J. H. Hall & F. J. Bernieri (Eds.), *Interpersonal Sensitivity: Theory and Management*. Mahwah, NJ: Erlbaum.
18. Riggio, R. E. (2005). The Social Skills Inventory (SSI): Measuring nonverbal and social skills. In V. Manusov (Ed.), *The sourcebook of nonverbal measures: Going beyond words* (pp.25-33). Mahwah, NJ: Erlbaum
19. Riggio, R. E., & Carney, D. R. (2003). *Social skills Inventory manual: Second edition*. Redwood City, CA: MindGarden
20. Hall, J. A. (2001). The PONS test and the psychometric approach to measuring interpersonal sensitivity. In J. H. Hall & F. J. Bernieri (Eds.), *Interpersonal Sensitivity: Theory and Management*. Mahwah, N. J.: Erlbaum.

*Усмонов Шерзод Ахмаджонович,
Фаргона давлат университети ўқитувчиси*

ТАЛАБА ЁШЛАРНИНГ ВЕРБАЛ ИНТЕЛЛЕКТИГА ОИД ЖИНСИЙ ДИФФЕРЕНЦИАЦИЯСИНING ЭМПИРИК ТАҲЛИЛИ

Аннотация: Ушбу мақолада иқтидорли талабаларни интеллект социометрияси орқали саралаш ҳамда уларнинг саводхонлик даражалари эмперик таҳлил қилинган

Калим сўзлар: Иқтидор, қобилият, интеллект, социометрия, вербал интеллект.

Ключевые слова: талант, способности, интеллект, социометрия, вербальный интеллект.

Аннотация: В статье представлен эмпирический анализ отбора одаренных учащихся с помощью социометрии определяющий интеллект и уровень их грамотности.

Annotation : This article presents an empirical analysis of the selection of gifted students and their literacy levels through intellectual sociometry.

Key words: Talent, ability, intellect, sociometry, verbal intelligence.

Бугунги кунда келажак авлодларимиз бўлган ёшларга алоҳида эътибор берилиб, уларни ҳар томонлама ривожланган комил шахс ҳамда рақобатбардош кадрлар сифатида шаклланиши учун барча шарт-шароитлар яратилмоқда. Интеллектуал салоҳиятга эга иқтидорли ёшлар эса жамиятнинг ривожланишига ўзининг билими ва ютуққа эришишга интилувчанлиги билан катта хисса қўша олади. Кўпгина психолог олимларнинг фикрига кўра, шахснинг яратувчанлиги муаммоси – аср муаммоси бўлиб, қобилият ва унга яқин бўлган тушунчалар (иқтидор, истеъдод, талант, даҳо) ҳар бир давлатнинг, жамиятнинг стратегик заҳираси сифатида эътироф этилган. Бугунги кунда эса нафақат психологлар балки жамиятнинг тараққиётга хисса қўшаётган ҳар бир соҳа вакиллари ҳам ушбу фикрни қўллаб- қувватламоқда.

Ўтган асрнинг 70-йилларидаёқ бир қатор ривожланган давлатлар иқтидорли ёшларни қўллаб-қувватлаш бўйича давлат дастурларини ишлаб чиққанлар. Мамлакатимиз Президенти Ш.М.Мирзиёевнинг “Муҳаммад ал Хоразмий” номидаги мактабда ёшлар билан бўлган учрашувдаги сўзлаган нутқида “Бугун барча соҳаларда билимли, ижтимоий фаол, ҳалқ